

BIJLAGEN

Werelden van verschil

Over de sociaal-culturele afstand en positie van
migrantengroepen in Nederland

Redactie:

Willem Huijnk

Jaco Dagevos

Merove Gijsberts

Iris Andriessen

Bijlage bij hoofdstuk 3	2
Bijlage bij hoofdstuk 4	3
Bijlage bij hoofdstuk 6 Lijst van geïnterviewde personen.....	17
Bijlage bij hoofdstuk 7 Methodologische verantwoording ‘Je bent nooit Nederlander genoeg’	18
Bijlage bij hoofdstuk 8 Methodologische verantwoording	22

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, december 2015

Bijlage bij hoofdstuk 3

Tabel B3.1

Sociaal-culturele afstand, naar etnische herkomstgroep, onder scholieren 2013 (in procenten, beetje of erg mee eens)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	overig niet-westers
Ik zie mezelf helemaal niet als Nederlander.	25	23	10	23	9
Ik voel mij helemaal niet Nederlander.	39	46	25	38	20
Ik maak geen deel uit van de Nederlandse cultuur ^a .	19	21	9	11	8
Accepteert geen LHB's in vriendenkring ^b .	41	29	12	15	11

a Voor deze stelling is het percentage erg mee oneens weergegeven

b Van de autochtone Nederlanders gaf 5% aan het helemaal niet eens te zijn met de stelling dat homoseksuele jongens en lesbische meiden tot de vriendenkring mogen behoren.

Bron: UU/Trimbos-instituut/SCP (HBSC'13)

Bijlage bij hoofdstuk 4

B4.1 Items voor latenteklasseanalyse

- a1 Emotionele binding met Nederland en de herkomstgroep
- *Identificatie met Nederland*; In hoeverre voelt u zich Nederlander?
(1) helemaal niet – (5) heel sterk
 - *Thuis voelen in Nederland*; Voelt u zich thuis in Nederland?
(1) nee (3) soms wel, soms niet (5) ja ik voel me thuis in Nederland
 - *Oordeel over de Nederlandse samenleving*; Wat vindt u van de Nederlandse samenleving?
(1) heel erg ontevreden met Nederland - (10) heel erg tevreden met Nederland
 - *Nederland zien als vaderland*; In hoeverre ziet u Nederland als uw vaderland?
(1) helemaal niet – (5) heel sterk
- a2 Emotionele binding met de herkomstgroep
- *Identificatie met de herkomstgroep*; In hoeverre voelt u zich lid van de etnische herkomstgroep?
(1) helemaal niet – (5) heel sterk
 - *Het herkomstland zien als vaderland*; In hoeverre ziet u uw herkomstland als uw vaderland?
(1) helemaal niet – (5) heel sterk
 - *Gevoelens van heimwee*: Heeft u nooit (1), soms (3) of nooit (5) gevoelens van heimwee
- b1 Sociale contacten met autochtone Nederlanders en andere migrantengroepen
- *Contact met autochtone vrienden of kennissen*; Hoe vaak heeft u contact met autochtone vrienden of kennissen
(1) (vrijwel) nooit (2) paar keer per jaar (3) maandelijks (4) wekelijks (5) dagelijks
 - *Contact met autochtone burens of buurtgenoten*; Hoe vaak heeft u contact met autochtone burens of buurtgenoten
(1) (vrijwel) nooit (2) paar keer per jaar (3) maandelijks (4) wekelijks (5) dagelijks
 - *Bezoek van autochtone vrienden of burens*; Komen er vaak, soms of nooit autochtone Nederlandse vrienden of burens bij u op bezoek?
(1) nooit (2) soms (3) vaak
 - *Vrijtijdscontacten met autochtone Nederlanders*; Hoe vaak gaat u in uw vrije tijd om met autochtone Nederlanders?
(1) nooit (2) soms (3) vaak
 - *Vrijtijdscontacten met andere migrantengroepen*; Hoe vaak gaat u in uw vrije tijd om met mensen uit andere allochtone groepen?
(1) (vrijwel) nooit (2) paar keer per jaar (3) maandelijks (4) wekelijks (5) dagelijks
- b2 Sociale contacten met herkomstgroepsburens
- *Etnische achtergrond van mensen op vereniging*; wat is de etnische achtergrond van de mensen waar u het meest mee om gaat bij de verenigingen of organisaties die u wel eens bezoekt.
(1) bezoekt geen vereniging (2) vooral autochtonen (3) gemengd (4) vooral eigen etnische herkomstgroep
 - *Contact met vrienden of kennissen uit herkomstgroep*; Hoe vaak heeft u contact met allochtone vrienden of kennissen
(1) (vrijwel) nooit (2) paar keer per jaar (3) maandelijks (4) wekelijks (5) dagelijks
 - *Contact met burens of buurtgenoten uit eigenherkomstgroep*; Hoe vaak heeft u contact met allochtone burens
(1) (vrijwel) nooit (2) paar keer per jaar (3) maandelijks (4) wekelijks (5) dagelijks
 - *Contacten met herkomstland. contacten met herkomstland*: (schaal, alpha = .65)
Bent u in 2010 in uw land van herkomst geweest?
Heeft u veel, soms of nooit contact met uw familie in uw land van herkomst?
Gaat u elk jaar op bezoek bij familie of vrienden in uw land van herkomst?
- c culturele afstand (alle items hebben een schaal van 1 tot maximaal 5, waarbij items zo gecodeerd zijn dat een hoge score correspondeert met het sterker onderschrijven van de “basiswaarden”.)
- *Gelijkheid van LHB's* (alpha is .74);
-Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen

- Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen
- Ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht
- *Gelijkheid mannen en vrouwen* (alpha is .81);
 - De man kan het beste de verantwoordelijkheid voor het geld hebben
 - Voor jongens is het belangrijker dan voor meisjes om hun eigen geld te verdienen
 - Beslissingen over grote aankopen kan de man het beste nemen
- *Scheiding kerk en staat*
 - Het geloof moet een belangrijke rol spelen in de politiek
- *Zelfbeschikking* (alpha is .72);
 - Als een vrouw dat wenst moet het voor haar mogelijk zijn om een abortus uit te laten voeren
 - Als iemand niet lang meer te leven heeft en pijn lijdt, mag hij zelf beslissen over de beëindiging van zijn leven

B4.2 De Latente Klasse Analyse uitgelegd

Methodologische keuzes

Voor bepaalde latente variabelen hebben we schalen opgenomen in plaats van alle afzonderlijke items. Dit geldt met name voor de indicatoren om culturele afstand te meten. In bijlage 4.1 zijn dit de variabelen waar de betrouwbaarheid van de schaal (Cronbach's alpha) is weergegeven en de afzonderlijke items die gebruikt zijn om de latente variabele te meten

De variabelen met minder dan 5 antwoordcategorieën hebben we als categorische variabelen opgenomen in de analyse.

We hebben alleen het hoofdonderzoek gebruikt van SIM'11. We hebben ervoor gekozen om niet ook de mixed mode respondenten erbij te betrekken. Dit zou alleen kunnen als kunstmatig de variabelen erbij worden geschat die ontbreken voor de respondenten in de mixed mode variant van SIM'11.

B4.3 Achtergrondgegevens van de diverse LCA-oplossingen

	aantal clusters										
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Entropy	.87	.84	.85	.88	.91	.91	.90	.88	.88	.87	.87
Bayesian (BIC)	172845	169871	168172	166829	165861	165285	164733	1642300	164049	163830	163682
Sample-Size Adjusted Bic (SABIC)	172626	169563	167775	166343	165286	164621	163980	163458	163118	162810	162573
VLMRLRT ^a	p=.00	P=.00	P=.00	P=.00	P=.00	P=.00	P=.27	P=.37	P=.43	P=.33	P=.27
LMRALRT ^b	p=.00	P=.00	P=.00	P=.00	P=.00	P=.00	P=.28	P=.37	P=.43	P=.33	P=.27

a VUONG-LO-MENDELL-RUBIN LIKELIHOOD RATIO TEST

b LO-MENDELL-RUBIN ADJUSTED LRT TEST

Bron: SCP (SIM'11)

In tabel B4.3 zijn kerngegevens weergegeven van de diverse oplossingen, waarbij telkens het aantal clusters varieert.

Wanneer we kijken naar de BIC en de SABIC waarden vormt een 12 cluster oplossing het optimum. Die waarden zijn immers bij een 12 cluster oplossing het laagste, respectievelijk 1638682 om 162810. Echter wanneer we de VLMRLT en de LMRALRT testen doen (de Mendell-Rubin tests), blijkt dat een oplossing met 11 clusters niet significant beter is dan een oplossing met een cluster minder. Gezien het streven naar zuinigheid en eenvoud (zo weinig mogelijk clusters om de data te beschrijven) is dan een oplossing met 10 clusters te prefereren. Uit de tabel blijkt echter dat ook oplossingen met 9 of 8 clusters niet significant beter zijn dan een oplossing met een cluster minder. Dit geldt niet voor een 7 cluster oplossing. De entropy van een 7 cluster oplossing is goed (.91). De entropy verwijst naar de kwaliteit van de gekozen oplossing: .80 wordt over het algemeen beschouwd als goed, de maximum score is 1.00. De *parametric bootstrapped likelihood ratio test* (Tech14 toets) geeft ook aan dat een 7 cluster oplossing beter is dan een 6 cluster oplossing. Conclusie: de resultaten wijzen erop dat een 7 cluster oplossing de data het beste weergeeft.

B4.4 Average Latent Class Probabilities

	segregatie	assimilatie	dubbel zwak	gematigde segregatie	accent herkomstgroep	accent Nederland	dubbele bindingen
segregatie	0.960	0.000	0.003	0.007	0.029	0.001	0.000
assimilatie	0.000	0.951	0.009	0.000	0.000	0.005	0.035
dubbel zwak	0.014	0.009	0.887	0.040	0.010	0.019	0.021
gematigde segregatie	0.004	0.000	0.042	0.940	0.002	0.000	0.013
accent herkomstgroep	0.014	0.000	0.003	0.000	0.923	0.056	0.004
accent Nederland	0.000	0.003	0.005	0.000	0.078	0.902	0.012
dubbele bindingen	0.000	0.024	0.017	0.008	0.001	0.004	0.946

SCP (SIM'11)

De clusters die resulteren uit de latente klasse analyse zijn latente klasse: het betreft groepen die dus niet direct zichtbaar in de werkelijkheid. Op basis van de kenmerken van een individu en de kenmerken die horen bij een bepaalde klasse wordt een kans geschat voor een individu om te behoren tot een bepaalde klasse. Hoe sterker de kenmerken van een individu en een groep overeenkomen, hoe groter de toebedeelde kans van het individu om te behoren tot die groep is. Vervolgens worden alle respondenten toegewezen aan het cluster waarvan zij de grootste kans hebben om ertoe te behoren.

In tabel 4.4 zie je de gemiddelde kansen weergegeven van de personen die zijn ingedeeld in een bepaald cluster. Van de personen die zijn ingedeeld in het type 'segregatie' was de gemiddelde kans om tot dit cluster te behoren .96. Dat is het hoogste percentage van alle clusters. De 'gesegregeerden' hadden ook nog een kleine kans om te behoren tot de latente klassen van 'accent herkomstgroep' (.03) en 'segregatie light' (.01). Inhoudelijk liggen deze klassen ook dicht bij de groep van gesegregeerden. Het assimilatie-type zou je kunnen zien als het andere uiterste – de groep die op de geringste afstand staat van de Nederlandse samenleving. Je ziet dan ook dat er geen overlap is tussen deze twee groepen.

B4.5 De latente klasse analyses apart per groep

Aantal klassen per etnische groep. Bij de eerste auteur zijn de tabellen op te vragen met voor alle clusters de gemiddelden op alle sociaal-culturele items.

Turks: 4
 Marokkaans: 3
 Surinaams: 3
 Antilliaans: 4

Turkse Nederlanders:

De Mendell-Rubin test geeft aan dat een 3 klassen oplossing significant slechter is dan een 4 klassen oplossing, maar ook dat een 5 klassen oplossing niet significant beter is. De entropy is .87 van een LCA-oplossing met 4 klassen.

Akaike (AIC)	40383.672
Bayesian (BIC)	40990.383
Sample-Size Adjusted BIC	40580.730

Typen van afstand, Turkse Nederlanders, 2011 (in procenten)

	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4
Turks	15	13	47	26

Bron: SCP (SIM'11)

Marokkaanse Nederlanders

De Mendell-Rubin test geeft aan dat een 2 klassen oplossing significant slechter is dan een 3 klassen oplossing, maar ook dat een 4 klassen oplossing niet significant beter is. De entropy is .83 van een LCA-oplossing met 3 klassen.

Akaike (AIC)	41196.510
Bayesian (BIC)	41668.532
Sample-Size Adjusted BIC	41350.968

Typen van afstand, Marokkaanse Nederlanders, 2011 (in procenten)

	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3
Marokkaans	33	25	43

Bron: SCP (SIM'11)

Surinaamse Nederlanders

De entropy is .86 van een LCA-oplossing met 3 klassen. De Mendell-Rubin test geeft aan dat een 2 klassen oplossing significant slechter is, maar ook dat een 4 klassen oplossing niet significant beter is.

Akaike (AIC)	40404.728
Bayesian (BIC)	40870.657
Sample-Size Adjusted BIC	40553.108

Typen van afstand, Surinaamse Nederlanders, 2011 (in procenten)

	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3
Surinaams	24	34	43

Bron: SCP (SIM'11)

Antilliaanse Nederlanders

De entropy is .91 van een LCA-oplossing met 4 klassen. De Mendell-Rubin test geeft aan dat een 3 klassen oplossing significant slechter is, maar ook dat een 5 klassen oplossing niet significant beter is.

Akaike (AIC)	44924.913
Bayesian (BIC)	45539.007
Sample-Size Adjusted BIC	45129.336

Typen van afstand, Antilliaanse Nederlanders, 2011 (in procenten)

	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4
Antilliaans	19	20	31	30

Bron: SCP (SIM'11)

De gemiddelde scores van de diverse clusters op de items van sociaal-culturele afstand zijn op te vragen bij de eerste redacteur.

B4.6 Operationalisatie van de meetinstrumenten

Geslacht geeft weer of de respondent (0) *man*, of (1) *vrouw* is, terwijl de leeftijd rechtstreeks gevraagd is (hoe oud bent u?). Met betrekking tot de gezinssituatie is gevraagd of mensen 1) een partner hebben en 2) (een) kind(eren).

Wat betreft de migrantenkenmerken is generatie bepaald aan de hand van het geboorteland, waarbij de eerste generatie niet in Nederland is geboren en de tweedegeneratie wel. Van alle tweede generatie respondenten zijn een of beide ouders geboren in het land van herkomst. De etnische herkomst is gebaseerd op het geboorteland van de moeder, behalve als zij in Nederland is geboren en de vader niet. Dan is het geboorteland van de vader bepalend voor de etnische herkomst. De verblijfsduur is gemeten via de vraag naar het jaar van migratie. De tweede generatie heeft geen verblijfsduur, want deze is nooit gemigreerd. Aan migranten is gevraagd "Waarom bent u in Nederland komen wonen? Wat was u belangrijkste reden?". De antwoorden zijn teruggebracht tot vijf categorieën 'werk', 'studie', 'partner', 'ouders' en 'andere redenen'. Bij de laatste groep betreft het bijvoorbeeld migranten die vanwege gezondheid, politiek of de sociale zekerheid naar Nederland zijn

gekomen. De Nederlandse taalvaardigheid is gebaseerd op drie items: 'Heeft u, als u een gesprek in het Nederlands heeft, vaak, soms of nooit moeite met de Nederlandse taal?', 'Heeft u bij het lezen van kranten, brieven of folders vaak, soms of nooit moeite om de Nederlandse taal te begrijpen?', 'Heeft u moeite met het schrijven in het Nederlands?'. De cronbach's alpha van de drie items is .93.

Het bereikte opleidingsniveau varieert van (0) *geen onderwijs* tot (8) *wetenschappelijk onderwijs en hoger*. Daarnaast is er een controle variabele die aangeeft of iemand nog op school zit. Aan migranten is gevraagd 'heeft u nu een betaalde baan', met als antwoordcategorieën (0) nee en (1) ja. Aan de personen die geen betaalde baan hebben is gevraagd welke van de volgende categorieën het beste bij hun past (1) werkloos/ werkzoekend (2) huisvrouw/ huisman (3) arbeidsongeschikt (4) scholier/ student (5) vut/ prepensioen (6) gepensioneerd/ heeft AOW (7) anders, namelijk. In de analyses hebben we de vijfde en zesde categorie samengevoegd. Het inkomen is vastgesteld op basis van de vraag 'hoe hoog is iedere maand het inkomen van het huishouden' met 8 antwoordcategorieën (1) <500 euro (2) 500-1000 euro (3) 1000-1500 euro (4) 1500-2000 euro (5) 2000-2500 euro (6) 2500-3000 euro (7) 3000-3500 euro (8) >3500 euro. Aan werkenden is gevraagd: "Wat voor soort werk doet u nu? Wat is uw functie?". Deze antwoorden zijn teruggebracht naar 5 beroepklassen: (1) elementair (2) laag (3) middelbaar (4) hoog (5) wetenschappelijk.

De religieuze beleving is afgemeten aan de antwoorden op de vragen 'Het doet pijn als iemand iets slechts zegt over mijn geloof', 'Mijn geloof is een belangrijk deel van mezelf', en 'Dat ik gelovig ben, is iets waar ik vaak aan denk'. De antwoordmogelijkheden liepen van (1) *helemaal niet mee eens* tot (5) *helemaal mee eens*. Op basis van deze drie items is een schaal gemaakt met een Cronbach's alpha van .76, waarbij een hogere score correspondeert met een sterkere religieuze identificatie.

Het aandeel autochtonen in de buurt is bepaald aan de hand van de absolute aantallen personen uit een bepaalde herkomstgroep in de wijk (4-cijferige postcode).

B4.7 Segregatie en etnische isolatie, naar achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

	segregatie		etnische isolatie	
	Turks	Marokkaans	Marokkaans	Antilliaans
mannen	14	12	6	4
vrouwen	26	19	7	10
15-24 jaar	7	6	3	4
25-44 jaar	19	12	6	8
45-64 jaar	29	27	8	9
≥ 65 jaar	45	39	23	7
1 ^e generatie	27	20	8	9
2 ^e generatie	5	5	4	1
max. bao	35	27	9	14
vbo/mavo	26	12	7	10
mbo/havo/vwo	10	8	3	6
hbo/wo	3	6	8	3
geen sterke religieuze oriëntatie	12	10	7	6
sterke religieuze oriëntatie ^a	24	16	7	9

a Deze samengestelde maat is gebaseerd op drie houdingen, namelijk 'Het doet pijn als iemand iets slechts zegt over mijn geloof', 'Dat ik <geloof> ben, is iets waar ik vaak aan denk' en 'Mijn geloof is een belangrijk deel van mezelf'. De betrouwbaarheid van deze maat is .76. Het betrof stellingen met een schaal van 1 (helemaal niet mee eens) tot 5 (helemaal mee eens). De respondenten met een score van 4 of hoger zijn ingeschaald als 'een sterke religieuze oriëntatie', de rest is ingedeeld in de categorie 'geen sterke religieuze oriëntatie'.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

B4.8 Factoren achter segregatie en etnische isolatie (n = 3287)

	Model 1 segregatie		Model 2 isolatie	
	B	odds ratio ^a	B	odds ratio
etnische herkomst (Turks = ref.)				
Marokkaans	-.39*	.68	.61*	1.83
Surinaams	-.65*	.52	.43	1.53
Antilliaans	-.97**	.38	1.12***	3.06
vrouw	.16	1.17	.15	1.16
partner	.63**	1.87	-.16	.85
kinderen	.40	1.49	.05	1.05
leeftijd	-.01	.99	.00	1.00
tweede generatie	-.33	.72	-.61*	.55
opleiding	-.07	.94	-.05	.95
betaalde baan	-.49**	.61	-.36	.70
schoolgaand	-.01	.99	-.85	.43
inkomen	-.18**	.84	.06	1.06
religieuze beleving	.25**	1.28	.19*	1.21
Nederlandse taalbeheersing	-.85***	.43	-.66***	.52
% autochtonen in de wijk	-1.33***	.26	-.85*	.43
aanvullende analyses				
verblijfsduur ^a	-.02*	.98	-.04***	.96
migratiemotief ^a (ref. = studie)				
werk	.23	1.26	-.02	.98
partner	.10	1.10	-.49	.61
ouders	-.08	.92	-.73	.48
ander	-.43	.65	.42	1.52
beroepsniveau ^b	-.13	.87	-.21	.81
niet-werkenden				
werkloos/ werkzoekend	.14	1.15	.65*	1.92
huisvrouw/ huisman	.48*	1.62	.06	1.06
arbeidsongeschikt	.85**	2.35	-.05	.95
gepensioneerd	.29	1.34	.65	1.92
andere reden	.99*	2.69	-.46	.63
intercept	.68		-1.64	
Nagelkerke R ²	.26		.10	

a In deze tabellen worden ook de odds ratio's (kansverhoudingen) gepresenteerd. Een odds ratio geeft de verhouding weer dat iets gebeurt (of zo is) tot de waarschijnlijkheid dat dit niet gebeurt (of niet zo is). In onze analyses verwijst de gebeurtenis naar het behoren tot een bepaalde sociaal-culturele categorie

b dit is alleen onderzocht onder de eerste generatie (n = 2269).

c dit is alleen onderzocht onder werkenden (n = 1619)

SCP (SIM'11)

B4.9 Factoren achter assimilatie (n = 3287)

	assimilatie	
	B	odds ratio
etnische herkomst (Turks = ref.)		
Marokkaans	1.83*	6.26*
Surinaams	4.02***	55.71***
Antilliaans	4.42***	83.28***
vrouw	.11	1.12
partner	.20	1.23
kinderen	-.38*	.69*
leeftijd	.02*	1.02*
tweede generatie	1.72***	5.57***
opleiding	.14**	1.15**
betaalde baan	-.08	.92
schoolgaand	.04	1.04
inkomen	.13**	1.14**
religieuze beleving	-.44***	.65***
Nederlandse taalbeheersing	1.65***	5.23***
% autochtonen in de wijk	3.46***	31.92***
aanvullende analyses		
verblijfsduur ^a	.06*	1.06
migratiemotief ^a (ref. = studie)		
werk	-2.17*	.11
partner	-.13	.88
ouders	.89*	2.42
ander	.03	1.03
beroepsniveau ^b	.32*	1.38
niet-werkenden		
werkloos/ werkzoekend	.08	1.09
huisvrouw/ huisman	.15	1.16
arbeidsongeschikt	.18	1.20
gepensioneerd	-.45	.64
andere reden	.89	2.44
intercept	-14.18	
Nagelkerke R ²	.26	

a dit is alleen onderzocht onder de eerste generatie (n = 2269).

b dit is alleen onderzocht onder werkenden (n = 1619)

SCP (SIM'11)

B4.10 Welzijn en sociaal-culturele categorieën (n = 3287 voor alle drie de modellen)

	Model 1 ongezondheid		Model 2 ongelukkig ^a		Model 3 relatieve deprivatie	
	B	bèta	B	bèta	B	bèta
sociaal-culturele categorie (segregatie = ref.)		.07		.09		.11
etnische isolatie	.04		.17*		-.03	
gematigde segregatie	-.07		.06		-.00	
geïsoleerd, georiënteerd NL	-.02		.14*		-.21**	
dubbele bindingen	-.03		-.02		-.20**	
nadruk op NL	-.08		-.06		-.07	
assimilatie	-.07**		-.03		-.24**	
etnische herkomst (Turks = ref.)		.06		.08		.10
Marokkaans	-.07		-.02		-.08*	
Surinaams	.07		.13**		.08	
Antilliaans	.04		.06		.11*	
vrouw	.14***	.08	-.12	-.08	-.07*	-.04
partner	-.04	-.02	-.21**	-.14	-.11*	-.07
kinderen	-.03	-.02	.08	.05	.18***	.11
leeftijd	.02***	.30	-.01**	-.10	-.07***	-.15
tweede generatie	-.04	-.02	-.05	-.03	-.06	-.04
opleiding	-.03***	-.08	-.01	-.03	-.02*	-.05
betaalde baan	-.29***	-.17	-.01	-.01	-.14***	-.09
schoolgaand	-.25***	-.11	-.18**	-.09	-.13*	-.07
inkomen	-.05***	-.11	-.03***	-.08	-.15***	-.34
religieuze beleving	-.02	-.03	-.02	-.04	-.00	-.00
Nederlandse taalbeheersing	-.08*	-.06	-.04	-.03	-.03	-.03
% autochtonen in de wijk	.01	.00	.13*	.04	.06	.02
ongezondheid			.25***	.29	.13***	.13
verblijfsduur	.00	.04	.00	.00	-.00	-.03
migratiemotief (ref. = studie)		.07		.03		.04
werk	-.02		.03		.03	
partner	.11		.05		-.01	
ouders	.11		.06		.03	
ander	.16*		.08		-.03	
beroepsniveau	-.03	-.04	-.02	-.05	-.06*	-.11
niet-werkenden		.24		.11		.11
werkloos/ werkzoekend	.17**		.18**		.24***	
huisvrouw/ huisman	.17**		.04		.09	
arbeidsongeschikt	.85***		.12		.35***	
gepensioneerd	.18*		-.11		-.02	
andere reden	.15		-.07		.12	
intercept	2.27		2.05		3.87	
R ²	.29		.15		.25	

a In de beschrijving van groepsverschillen in ongelukkig voelen hebben we de afhankelijke gedichotomeerd (ongelukkig voelen versus de rest): dat geeft een duidelijker beeld van de verschillen tussen de groepen. In de verklarende analyses is wel de intervalvariabele geanalyseerd. Deze loopt van 1 (heel gelukkig) tot 5 (helemaal niet gelukkig); door de analyse van de intervalvariabele maak je optimaal gebruik van de variatie in antwoorden.

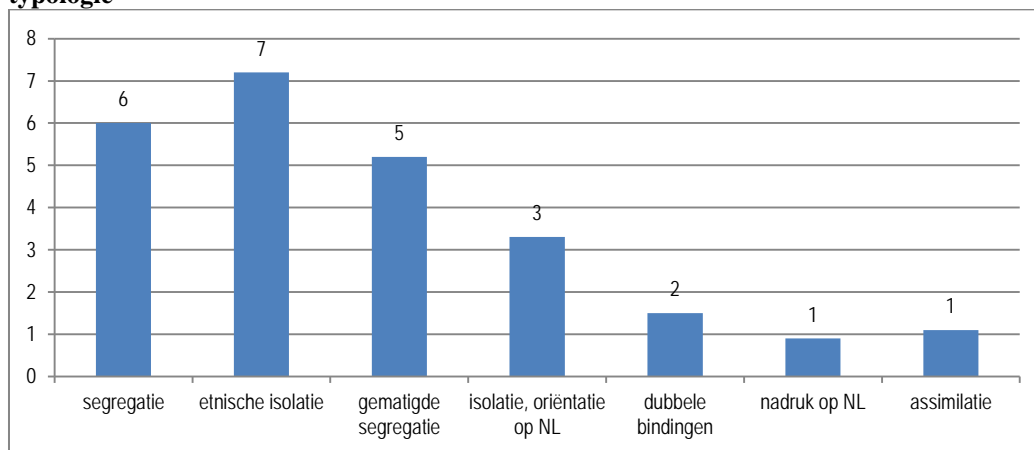
SCP (SIM'11)

B4.11 Houding ten aanzien van autochtonen en sociaal-culturele categorieën

	Model 1 temperatuurmeting (n = 3075)		Model 2 Nederlandse vrouwen hebben te veel vrijheid (n = 1574)		Model 3 houding ten aanzien van huwelijk met autochtoon (n = 3242)	
	B	bèta	B	bèta	B	bèta
sociaal-culturele categorie (segregatie = ref.)		.20				.21
etnische isolatie	-4.71		.17		.33**	
gematigde segregatie	-1.90		-.15		.16*	
geïsoleerd geïntegreerd NL	4.51*		-.23		.15	
dubbele bindingen	4.94**		-.32*		.56***	
nadruk op NL	6.08**		-.45**		.69***	
assimilatie	9.89***		-.39		.74***	
etnische herkomst (Turks = ref.)		.05				.34
Marokkaans	1.91		-.32*	-.14	-.19**	
Surinaams	-1.43		n.v.t.		.61***	
Antilliaans	.55		n.v.t.		.82***	
vrouw	1.84*	.04	-.18**	-.08	.02	.01
partner	1.09	.02	-.04	-.02	.04	.01
kinderen	-.95	-.02	.10	.04	-.07	-.03
leeftijd	.04	.03	-.01*	-.11	.01***	.10
tweede generatie	-1.20	-.03	-.03	-.03	-.07	-.03
opleiding	.41	.04	-.06**	-.12	.03*	.04
betaalde baan	-1.61	-.03	-.04	-.02	-.10	-.04
schoolgaand	-.96	-.02	.06	.02	.06	.02
inkomen	.42	.04	-.05*	-.07	.00	.01
religieuze beleving	-.72	-.05	.16***	.13	-.13***	-.14
Nederlandse taalbeheersing	-1.78	-.05	-.03	-.03	.09*	.05
% autochtonen in de wijk	9.60***	.09	.40***	.08	-.01	-.00
verblijfsduur	.02	-.03	-.01		.00	.01
migratiemotief (ref. = studie)		.05				.06
werk	-1.61		.07		.15	
partner	2.25		.05		.04	
ouders	.96		.23		-.05	
ander	.63		.03		.15*	
beroepsniveau ^b	.39	.04	.04		.03	.02
niet-werkenden		.06				.08
werkloos/ werkzoekend	-.21		.14		.18	
huisvrouw/ huisman	1.60		.07		-.03	
arbeidsongeschikt	3.46		-.17		.26*	
gepensioneerd	.34		.12		-.01	
andere reden	6.37		-.09		.05	
intercept	57.32		3.37		2.92	
R ²	.07		.11		.36	

SCP (SIM'11)

B4.12 Negatieve houding ten aanzien van een autochtone Nederlander vriend, naar sociaal-culturele typologie

SCP (SIM'11)

B4.13 Ervaren acceptatie en discriminatie, naar sociaal-culturele typologie

	Model 1 ervaren acceptatie (n = 3287)		Model 2 ervaren discriminatie (n = 3287)	
	B	bèta	B	bèta
sociaal-culturele categorie (segregatie = ref.)		.21		.21
etnische isolatie	-.11		.27*	
gematigde segregatie	.02		.10	
geïsoleerd georiënteerd NL	.06		-.11	
dubbele bindingen	.18**		-.02	
nadruk op NL	.35***		-.15	
assimilatie	.48***		-.64***	
etnische herkomst (Turks = ref.)		.03		.20
Marokkaans	-.08		.12*	
Surinaams	-.05		.52***	
Antilliaans	-.05		.45***	
vrouw	.04	.02	-.25***	-.11
partner	.03	.02	-.06	-.02
kinderen	-.03	-.02	-.06	.03
leeftijd	.01*	.08	.01*	-.09
tweede generatie	-.02	-.01	.04	.01
opleiding	-.04***	-.10	.02	.03
betaalde baan	-.07	-.05	.01	.01
schoolgaand	-.03	-.02	-.24**	-.08
inkomen	-.02	-.03	.02	-.00
religieuze beleving	-.03*	-.06	.04*	.05
Nederlandse taalbeheersing	-.04	-.03	.04	.02
% autochtonen in de wijk	-.10	-.03	.36***	.07
verblijfsduur	-.01	-.13	.01***	.12
migratiemotief		.08		.05

(ref. = studie)				
werk	.12		-.19	
partner	.16*		-.11	
ouders	.17*		-.06	
ander	.02		-.07	
beroepsniveau	-.03	-.03	.04	.03
niet-werkenden		.08		.10
werkloos/ werkzoekend	-.03*		.08	
huisvrouw/ huisman	.08		-.04	
arbeidsongeschikt	.15*		-.01	
gepensioneerd	.21**		-.39***	
andere reden	.12		-.01	
<hr/>				
intercept	3.50		1.84	
R ²	.06		.07	
<hr/>				
SCP (SIM'11)				

B4.14 Sociaal vertrouwen en sociaal-culturele categorieën

	Model 1		Model 2	
	horizontaal sociaal vertrouwen (n = 3287)		verticaal sociaal vertrouwen (n = 3287)	
	B	odds ratio	B	beta
sociaal-culturele categorie (segregatie = ref.)				.25
etnische isolatie	-.28	.76	-.60**	
gematigde segregatie	.11	1.11	-.25*	
geïsoleerd georiënteerd NL	.56**	1.75	.51***	
dubbele bindingen	.23	1.26	.01	
nadruk op NL	.70***	2.01	.40**	
assimilatie	1.22***	3.40	.71***	
etnische herkomst (Turks = ref.)				.17
Marokkaans	-.02***	.98	.27**	
Surinaams	-1.05***	.35	-.33***	
Antilliaans	-.70***	.50	-.34***	
vrouw	-.12	.88	.30***	.10
partner	.35***	1.42	.26***	.09
kinderen	-.31**	.73	-.30***	-.10
leeftijd	.01**	1.01	.01***	.13
tweede generatie	.30*	1.34	-.20**	-.06
opleiding	.10*	1.11	.04*	.05
betaalde baan	.11	1.12	.02	.01
schoolgaand	.17	1.19	.29*	.07
inkomen	.02	1.02	.01	.01
religieuze beleving	-.13**	.88	-.01	-.01
Nederlandse taalbeheersing	-.16	.85	-.08	-.04
% autochtonen in de wijk	-.32	.73	.25	.04
verblijfsduur	PM	PM	-.02***	-.16
migratiemotief (ref.= studie)				.10
werk			.21	
partner			.09	
ouders			.11	
ander			-.29*	
beroepsniveau ^b			-.02	.01
niet-werkenden				.08
werkloos/ werkzoekend			-.06	
huisvrouw/ huisman			-.04	
arbeidsongeschikt			-.10	
gepensioneerd			.20	
andere reden			.24	
intercept	-.50		5.11	
R ²	.06		.09	

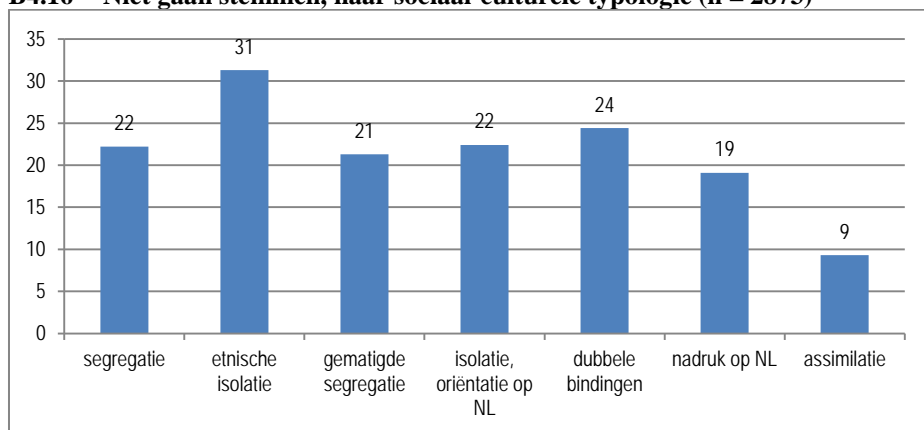
SCP (SIM'11)

B4.15 Politieke betrokkenheid en sociaal-culturele categorieën

	Model 1	
	politieke betrokkenheid (n = 3287)	
	B	bèta
sociaal-culturele categorie (segregatie = ref.)		.16
etnische isolatie	.01	
gematigde segregatie	.09*	
geïsoleerd georiënteerd NL	.22***	
dubbele bindingen	.22***	
nadruk op NL	.28***	
assimilatie	.36***	
etnische herkomst (Turks = ref.)		.16
Marokkaans	.20*	
Surinaams	-.05	
Antilliaans	-.12**	
vrouw	-.18***	-.13
partner	.04	.03
kinderen	.02	.01
leeftijd	.01***	.12
tweede generatie	.04	.02
opleiding	.09***	.25
betaalde baan	.04	.03
schoolgaand	-.07	-.04
inkomen	.02*	.05
religieuze beleving	.02	.03
Nederlandse taalbeheersing	.06*	.05
% autochtonen in de wijk	-.01	-.00
verblijfsduur	.01**	.09
migratiemotief (ref. = studie)		.06
werk	-.09	
partner	-.10	
ouders	-.09	
ander	-.01	
beroepsniveau ^b	.06*	.11
niet-werkenden		.08
werkloos/ werkzoekend	.03	
huisvrouw/ huisman	-.10*	
arbeidsongeschikt	-.10	
gepensioneerd	-.10	
andere reden	.18	
intercept	.79	
R ²	.16	

SCP (SIM'11)

B4.16 Niet gaan stemmen, naar sociaal-culturele typologie (n = 2873)

Bron: SCP (SIM'11)

Bijlage bij hoofdstuk 6 Lijst van geïnterviewde personen

dr. Paul H.A.M. Abels (NCTV)
Prof. Dr. Edwin Bakker (Centre for Terrorism and Counterterrorism – Leiden University)
Ton Benning (Gemeente Den Haag)
Prof. Dr. Maurits Berger (Universiteit Leiden)
Stephen van den Bosch (Gemeente Den Haag)
Prof. Dr. Frank Bovenkerk (Universiteit Utrecht, emiritaat)
Dr. Fiore Geelhoed (Vrije Universiteit Amsterdam)
Hassan Al Ghazi (Gemeente Den Haag)
Khalid Heyouf (Sciandri)
Mohammed el Khadir (Stichting Next Projecten)
Ria Klein (Gemeente Den Haag)
Sabine Koenders (Docx)
Prof. Dr. Ruud Koopmans (WZB, Berlijn)
Alice van der Mark (ROC Mondriaan)
Robin Mooijen (Sciandri)
Prof. Dr. Trees Pels (Verweij Jonker Instituut)
Omar Ramadan – (Radar Advies)
Karima Sahla – (Stichting Sabr)
Prof. Dr. Richard Staring (Erasmus Universiteit)
Marco Zannoni (COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement)
Aissa Zanzen (Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders)
Team Amsterdam Noord (Streetcornerwork)
Anonieme expert

Bijlage bij hoofdstuk 7 Methodologische verantwoording ‘Je bent nooit Nederlander genoeg’

Deze bijlage bevat een nadere toelichting op de onderzoeksmethode van hoofdstuk zeven. Om te beginnen beschrijven we hoe we de respondenten voor dit onderzoek hebben geworven. Vervolgens gaan we in op de dataverzamelmethode, met name de groepsgesprekken, de kenmerken van de respondenten en de beperkingen die de selectiemethode met zich meebrengt. Tot slot gaan we kort in op de analysemethode.

De selectie van respondenten

Om een goed beeld te krijgen van de uiteenlopende attitudes van Turks-Nederlandse jongeren over onder meer (religieus geïnspireerd) geweld en het conflict in Syrië in relatie tot hun sociaal-culturele ontwikkelingen, is het veldwerk zo ingericht dat in de volle breedte van de Turks-Nederlandse groep gesprekspartners zijn geworven. Hierbij hebben we vooral ingezet op bewegingen en organisaties die een afspiegeling vormen van de belangrijkste Turks-Nederlandse etnische groeperingen en/of religieuze stromingen waartoe Turkse Nederlanders zich rekenen. Daarnaast hebben we ons gericht op groepen die in de nasleep van de FORUM/Motivaction peiling in de publieke aandacht zijn komen te staan.

We hebben ons vooraf ten doel gesteld om vertegenwoordigers te spreken van – en jongeren die zich verbonden voelen met de Alevi, de Hizmet beweging, de Milli Görüş, de Diyanet, de Süleymanci-beweging, en bewegingen zoals het Turks Nederlands Tegengeluid (hierna TNT) en een politieke partij als Hizb ut-Tahrir.¹ In de loop van het veldwerk zijn hier een salafistische moskee, een Koerdische vereniging en een lokale Turks-multicultureel politieke partij aan toegevoegd. Om een goede spreiding over de Turks-Nederlandse groep te realiseren, wilden we zowel vertegenwoordigers van deze bewegingen en organisaties spreken als jongeren die zich daarmee verwant voelen of zich hierbij hebben aangesloten. Tot slot wilden we ook een beperkt aantal experts interviewen die niet aan een religieuze of politieke beweging geaffilieerd zouden zijn of namens hen zouden spreken. We hebben de jongeren in de eerste plaats op indirecte wijze geworven door gebruik te maken van de steun vanuit Turkse religieuze en politieke organisaties en in de tweede plaats op een meer directe manier door zelf jongeren te benaderen.

Via de zogenaamde indirecte methode hebben we allereerst contact gezocht met de voorzitters of andere leden van moskeebesturen of partijen. Wij hebben hen als sleutelpersonen beschouwd die inzicht hebben in ontwikkelingen binnen de Turks-Nederlandse groep die zij vertegenwoordigen. Wij hebben hen tevens gevraagd om een groepsgesprek te organiseren met Turks-Nederlandse jongeren die zich verbonden voelen met de betreffende religieuze of politieke beweging. De bereidheid onder de benaderde religieuze bewegingen en organisaties om te helpen bij het vinden van de jongeren was veelal groot, maar in de uitvoering verliep dit moeizamer. Het bleek voor de bestuursleden soms lastig om jongeren bereid te vinden om mee te doen aan het onderzoek. Andere keren zegden jongeren relatief snel hun deelname toe, maar kwamen ze om verschillende redenen niet opdagen of moest het gesprek verplaatst worden, omdat zij op het laatst toch geen tijd hadden. Het kwam ook voor dat de moskeebestuurders positief waren over de deelname van jongeren die aangesloten waren bij hun moskee maar dat de jongeren hier uiteindelijk toch geen trek in hadden. Enkele keren kregen we van de bestuursleden een aantal namen en telefoonnummers en hebben we zelf contact opgenomen met de jongeren en hen verzocht deel te nemen aan het onderzoek. Soms, zoals bij een deel van de jongeren die bij de Diyanet en TNT zijn aangesloten, meldden de jongeren zichzelf bij de onderzoekers nadat de bestuursleden een algemene oproep en verzoek tot deelname onder ‘hun’ jongeren had verspreid. Slechts in enkele gevallen lukte het de bestuursleden daadwerkelijk op een directe manier een aantal jongeren voor een groepsgesprek naar voren te

¹ Hizb ut-Tahrir is niet ‘Turks’, maar geldt in Nederland wel als een politieke partij waarvan de aanhang voor een aanzienlijk deel Turks is (AIVD, 2004, p. 38) = jaarverslag, https://www.aivdkennisbank.nl/jaarverslag/a1321_Turkse-radicaal-islamitische-netwerken-en-organisaties

schuiven. In de overige gevallen vergde het organiseren van deze gesprekken meerdere telefoontjes en bezoeken alvorens er uiteindelijk een groep jongeren was samengesteld waar we mee konden spreken.

In de tweede plaats hebben we op een meer directe manier zonder tussenkomst van religieuze organisaties respondenten geworven. Zo hebben we Turks-Nederlandse jongeren en Koerdische jongeren benaderd die op hun beurt weer andere jongeren tijdens het interview meenamen. Ook introduceerden Turkse contactpersonen ons bij jongeren of niet-religieuze organisaties waar jongeren bij waren aangesloten. Een deel van de jongeren is bovendien op ons verzoek via een extern onderzoeksbureau geworven en door ons geïnterviewd. Deze jongeren hebben vrijwel allemaal een relatief laag opleidingsniveau en maken deel uit van verschillende soennitische moskeebewegingen. De woordvoerder van Hizb ut-Tahrir was wel bereid om met ons te praten maar was niet bereid ons verder met de bij deze politieke partij aangesloten Turks-Nederlandse jongeren in contact te brengen.

Ongeveer de helft van de Turks-Nederlandse jongeren is op indirecte wijze via de bestuursleden van religieuze/Turkse organisaties benaderd, terwijl we met de andere helft meer direct en buiten de religieuze organisaties om in contact zijn gekomen. Daar waar de bestuursleden van moskeeën bemiddeld hebben, hebben we dus gesproken met zowel de bestuursleden als met een aantal jongeren die deel uitmaken van dezelfde moskee of religieuze beweging. Via de tweede meer directe manier van werven zonder tussenkomst van bestuursleden hebben we alleen gesproken met jongeren. De experts die zijn benaderd, zijn geselecteerd vanwege hun kennis van en werkervaring met Turks-Nederlandse jongeren en/of radicalisering. Onder de geïnterviewde experts bevinden zich een jongerenwerker, een radicaliseringsdeskundige, medewerkers bij de landelijke of lokale overheid, een reclasseringsmedewerker, en vertegenwoordigers van een multiculturele organisatie en een Turkse organisatie.

De gesprekken

Uiteindelijk hebben we in 39 (groeps)interviews met in totaal 105 respondenten gesproken waaronder 79 jongeren, 18 bestuurders van religieuze en politieke organisaties en 8 experts. Daarnaast hebben we met 18 bestuursleden en 8 deskundigen gesproken. Het eerste interview met twee bestuursleden van een salafistische moskee werd afgenomen op 18 mei 2015 en het laatste groepsinterview met laagopgeleide Turks-Nederlandse jongeren werd op 2 september 2015 gehouden. De bulk van de interviews, namelijk 33 van de 39 (groeps)gesprekken werden in de maanden juni-juli gevoerd.

De gesprekken met de jongeren waren overwegend in de vorm van een groepsgesprek waar veelal drie tot vijf jongeren aan deelnamen. In twee situaties was er tijdens het gesprek slechts een jongere aanwezig omdat de andere uitgenodigde jongeren op het laatste moment verstek lieten gaan. In een enkel geval voerden zeven jongeren het groepsgesprek en bij een gelegenheid waren er ruim twintig jongeren aanwezig, maar namen er zes daadwerkelijk aan het interview deel. In de meeste groepsinterviews kende een deel van de aanwezige jongeren elkaar goed doordat zij dezelfde moskee bezoeken, met elkaar zijn opgegroeid en soms zelfs al vanaf de lagere school in elkaars gezelschap verkeren. De gesprekken werden gevoerd met een topiclijst wat de ruimte biedt om op een meer informele wijze met elkaar in gesprek te gaan en ook de diepte in te kunnen gaan daar waar er aanleiding toe is waar dat gezien het thema van belang is.

De gesprekken duurden gemiddeld tweeënehalf uur en zijn met toestemming van de respondenten opgenomen. Op enkele gesprekken na, vonden deze plaats met een of beide auteurs als interviewer. De respondenten bepaalden in principe de interviewlocatie. Dat betekende dat we veel in of buiten de moskee en in ruimtes van de organisatie of vereniging hebben geïnterviewd, maar soms ook op de universiteit of in restaurants omdat het jongeren betrof die niet direct waren geworven via een religieuze of politieke beweging. De respondenten hebben op vrijwillige basis meegedaan en zijn niet betaald voor hun medewerking. Geen enkele respondent heeft bovendien om een financiële vergoeding gevraagd. Een uitzondering hierop vormden de respondenten die geworven zijn door het onderzoeksbureau dat standaard werkt met een geringe onkostenvergoeding.

Het veldwerk werd beïnvloed door de ramadan, de islamitische vastenmaand, waarbij moslims tussen zonsopgang en zonsondergang niet eten en drinken. Dit jaar vond de ramadan in Nederland van 18 juni tot 17 juli plaats. Een relatief klein deel van de jongeren die we benaderden voor deelname aan het onderzoek weigerden dit onder verwijzing naar de ramadan (slaperig, vermoeid, hongerig, niet kunnen concentreren). De ramadan betekende vooral een goede tijdsplanning van de interviews in relatie tot de eerste maaltijd. Veel gesprekken werden op verzoek van de jongeren voorafgaand aan de *iftar*, de eerste maaltijd na zonsondergang gehouden. Een enkele keer werd het interview tussen de eerste en tweede maaltijd na zonsondergang gehouden. Uiteindelijk zijn 20 groepsinterviews tijdens de vastenmaand gevoerd. Daarnaast werd de dataverzameling bemoeilijkt door de zomervakantie. Niet alleen waren er veel mensen weg, maar ook stelden we steeds specifiekere eisen aan de jongeren die we nog wilden interviewen.

De jongeren en de groepsinterviews

Deze studie baseert zich zoals eerder vermeld op interviews met 105 respondenten waaronder zich 79 jongeren, 18 bestuurders en 8 experts bevinden.² De verschillende wervingsmethoden hebben geresulteerd in een bont palet van Turks-Nederlandse jongeren waaronder zich 11 jongeren met een Koerdische achtergrond bevinden. De respondentengroep bestaat uit jongeren die ten tijde van de interviews meer of minder actief betrokken waren bij voornamelijk soennitische religieuze bewegingen: de Hizmet (beter bekend als de Fethullah Gülen beweging), Milli Görüş, Diyanet, Süleymanî-beweging en het salafisme. Sommigen maakten slechts gebruik van de moskee van de beweging en anderen waren actiever, bij voorbeeld ook als bestuurslid van de lokale moskeevereniging. Daarnaast maken 9 alevitische jongeren deel uit van de onderzoeksgroep. Zij bezoeken hun eigen gebedshuizen (*cem evleri*). Tot slot zijn er onder de respondenten 5 jongeren die betrokken zijn bij de Amsterdamse en overwegend Turkse Multicultureel plus partij. Jongeren identificeren zich primair als moslim, Turks-Nederlands, Turks, Koerdisch-Nederlands en in een enkel geval als Nederlands. Sommigen voelen zich thuis bij de meer liberale Turkse politieke partijen en anderen zijn meer Turks-nationalistisch. Er bevinden zich onder de jongeren relatief veel hoogopgeleiden; 50 jongeren hebben een opleiding op hbo-niveau of hoger of zijn hiermee bezig. Zeventien jongeren hebben een opleiding op mbo-niveau of zijn hiermee bezig en 12 jongeren hebben een vmbo-opleiding afgerond, zijn hier mee bezig of hebben geen diploma op vmbo-niveau. In totaal namen 47 jonge mannen en 32 jonge vrouwen aan het onderzoek deel. Idealiter hadden we iets meer Turks-Nederlandse jongeren in het onderzoek willen betrekken met geen of een lage opleiding en jongeren die zich aangetrokken voelen tot de Salafistische bewegingen. Het aantal salafistische jongeren in deze studie bedraagt twee, aangezien drie van de vijf salafistische jongeren die we spraken niet van Turkse herkomst waren.

Mogelijke beperkingen door werving en aard van respondentengroep

De keuze voor groepsinterview is ingegeven door de begrensde termijn waarbinnen het onderzoek voor het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid afgerond zou moeten worden. We denken dat gegeven de onderzoeksvragen het individuele gesprek de voorkeur had verdiend, zeker in het licht van gevoelige en persoonlijke onderwerpen als uitsluiting, identificatie en steun voor geweld die centraal staan in dit onderzoek. Bovendien is er bij een groeps gesprek met vijf jongeren eenvoudigweg niet de tijd om alles even nauwgezet te bespreken. Het is in een interviewsetting niet mogelijk om veel langer dan twee tot drie uur intensief met elkaar te spreken over soms lastige onderwerpen. Mensen raken vermoeid en hebben bovendien andere afspraken en verplichtingen.

De respondenten spraken veel en openhartig over de thema's die door de interviewer werden aangedragen. Aangezien de besturen of contactpersonen van de religieuze bewegingen een deel van de jongeren voor ons selecteerden, bestaat er natuurlijk de mogelijkheid dat deze bestuurders de brave, goedwillende en hoog opgeleide jongeren naar voren zouden schuiven die vervolgens hun specifieke boodschap en/of sociaal

² In totaal hebben we 82 jongeren gesproken, maar drie Salafistische jongeren die waren uitgenodigd door de bestuursleden van de moskee waren niet Turks, maar bleken over achtereenvolgens een Jemeense, een Surinaamse en een Marokkaanse achtergrond te beschikken.

wenselijke antwoorden zouden geven. Dit zal zeker zijn voorgekomen, maar de variatie in wervingsmethoden biedt waar nodig tegenwicht in het mogelijk selectieve karakter van de onderzoeksgroep. Het is echter eveneens mogelijk dat de jongeren zelf het beeld van Turks-Nederlandse jongeren wilden verbeteren en om die reden sociaal-wenselijke antwoorden zouden geven. Daartegenover was onze indruk bovenal dat de Turks-Nederlandse jongeren tijdens de gesprekken van hun hart geen moordkuil hebben gemaakt, getuige de variatie in antwoorden en ook de sociaal onwenselijke antwoorden en discussies die in de gesprekken naar voren zijn gekomen en die ook hun weg in de analyse hebben gevonden. Bovendien zijn de bevindingen in lijn met soortgelijk kwalitatief onderzoek onder Turks-Nederlandse jongeren.

Een enkele keer hadden we de indruk dat de aanwezige jongeren onder invloed van de groep minder openhartig waren dan ze wellicht zouden zijn geweest als ze individueel waren geïnterviewd. Voor een belangrijk deel leek dit bezwaar te worden opgevangen door de onderlinge bekendheid van de respondenten, maar die bekendheid was er niet altijd..

Door Turks-Nederlandse jongeren primair via religieuze bewegingen en politieke partijen te werven, is het waarschijnlijk dat we relatief veel jongeren hebben gesproken die op enigerlei wijze actief zijn bij deze organisaties en daarmee ook betrokken zijn bij Turkse gemeenschappen in Nederland. Uit eerder onderzoek (Staring *et al.*, 2014), waarbij jongeren los van Turkse en islamitische organisaties werden geworven, komt mogelijk daarom een groep naar voren die in het huidige onderzoek minder zichtbaar is, namelijk een groep jongeren die primair contact heeft met niet-Turkse en autochtone Nederlanders en niet-religieuze jongeren. Enerzijds heeft dit te maken met onze voornoemde focus op Turks-Nederlandse (religieuze) organisaties, anderzijds hebben we wel geprobeerd op een later moment ook buiten de religieuze bewegingen en politieke organisaties om Turks-Nederlandse jongeren te werven.

Waar we op voorhand geen rekening mee hadden gehouden, was de groepsdynamiek die soms erg interessant kon zijn. We lieten de jongeren af en toe het interview overnemen als ze in een onderlinge discussie verwickeld raakten en dat bood ons weer interessante inzichten over de diversiteit aan meningen binnen groepen en mogelijke taboes binnen de groep ('ik mag het misschien niet zeggen, maar'; 'het is misschien niet zo netjes maar..'; 'je mag geen kwaad spreken over').

Omgang met de onderzoeksdata

Alle gesprekken zijn na toestemming van de respondenten opgenomen. Alle gespreksopnames zijn door derden *verbatim* tot een transcript uitgewerkt. Waar nodig hebben we achteraf de geluidsopnames nog eens teruggeluisterd en de tekst aangepast en verbeterd. Deze transcripten zijn in het kader van de vertrouwelijkheid op een basale manier geanonimiseerd waarbij namen van personen, adressen, religieuze verenigingen, plaatsen, scholen die tot herkenning zouden kunnen leiden, uit de tekst zijn gehaald. Dit is bij alle interviews gebeurd. Deze transcripten zijn vervolgens geanalyseerd en gecodeerd in Atlas.Ti. Gegeven de tijd is er voor gekozen om op gestructureerde wijze alle interviews thematisch te coderen waarbij de topiclijst richtinggevend is geweest voor het ontwikkelde codesysteem. Naast het thematisch coderen hebben we open gecodeerd. Vanwege de tijdsdruk is dit echter niet op een systematische wijze door alle interviews heen gebeurd. De analyse is thematisch verdeeld over de twee auteurs waarbij de analysebestanden regelmatig zijn 'gemerged' waardoor de onderzoekers tijdens de analyse direct van elkaars werk konden profiteren.

Bijlage bij hoofdstuk 8 Methodologische verantwoording

Focusgroepen met jongeren van Marokkaanse herkomst

Ten behoeve van dit deel van het onderzoek voerde het SCP 7 focusgroep gesprekken uit met Nederlandse jongeren van Marokkaanse herkomst tussen de 18 en de 30 jaar. Daarnaast voerden we één focusgroep gesprek met zes sleutelinformanten - een aantal professionals en ondernemers die door hun jarenlange werk en ervaring zicht hebben op de leefwereld van Marokkaans-Nederlandse jongeren – waarvan een aantal zelf van Marokkaanse herkomst is en binnen de doelgroep van het onderzoek valt. We hebben voor de focusgroepen breed geworven onder jongeren van alle opleidingsniveaus, mannen en vrouwen, uit de Randstad en van buiten de Randstad. In twee focusgroepen brachten we zeer conservatieve moslims samen, één met mannen en één met vrouwen. In totaal spraken we met 32 jongeren van Marokkaanse herkomst.

Organisatie

Voor de organisatie van de focusgroepen en de werving van deelnemers deed het SCP een beroep op het bureau Labyrinth Onderzoek en Advies uit Utrecht. De gesprekken werden geleid door een duo bestaande uit een onderzoeker van het SCP en een gespreksleider van Labyrinth. Ook was er een notulist van Labyrinth aanwezig. Bij de organisatie van de focusgroepen werd zoveel mogelijk rekening gehouden met de deelnemers: de gesprekken vonden in de vroege avond plaats; de meeste gesprekken werden gehouden voor het begin van de Ramadan op 18 juni 2015; twee gesprekken vielen in de Ramadan en werden om die reden eerder op de dag gehouden, ruim voor de iftar-maaltijd; voor zover de gesprekken buiten de Ramadan vielen was er catering voorzien voor de deelnemers om deze aan het eind van hun dag scherp te houden. Voor de focusgroepen met zeer conservatieve moslims was het wenselijk dat ze naar sekse gescheiden zouden verlopen. Daarom heeft één focusgroep plaatsgevonden met enkel mannelijke deelnemers en een mannelijk team van gespreksleider en onderzoeker (en notulist). Een tweede focusgroep vond plaats met louter vrouwelijke deelnemers en een vrouwelijk team van gespreksleider en onderzoeker (en notulist). De respondenten kregen voor hun deelname aan de focusgroepen een kleine incentive.

Werving

Voor de werving van deelnemers maakte Labyrinth gebruik van haar Etnopanel en Etnoteam. Het Etnopanel bestaat uit mensen woonachtig in Nederland die in de afgelopen jaren deel hebben genomen aan een onderzoek uitgevoerd door Labyrinth. Dit panel bestaat uit een kleine duizend mensen met een verschillende nationaliteit, leeftijd en opleiding die verspreid over het land wonen. Het Etnoteam bestaat uit (veelal hoogopgeleide) allochtonen of andere sleutelpersonen met een warme relatie tot Labyrinth. Deze mensen zijn actief in studieverenigingen, het buurtwerk, sportverenigingen, Jeugdzorg, religieuze bewegingen en interculturele organisaties door heel Nederland. Door hun inzet en betrokkenheid hebben zij een uitgebreid netwerk en weten zij goed wat er speelt binnen hun achterban. Leden van het Etnoteam hebben de aanvraag verder uitgezet binnen hun eigen netwerk. Dit deden zij door fysiek mensen te benaderen binnen de organisatie waar zij actief zijn maar bijvoorbeeld ook via sociale media als Facebook (zonder openbare berichten) en Whatsapp. Een voorwaarde voor deelname aan dit onderzoek is dat de respondent het afgelopen jaar niet aan soortgelijk onderzoek mocht hebben deelgenomen.

Voor de samenstelling van de focusgroepen is onderscheid gemaakt naar opleidingsniveau en woonplaats. Dit leverde de volgende criteria voor de werving op:

- 1 focusgroep met respondenten met een lage opleiding (maximaal mbo-niveau 2), gemengd naar leeftijd en geslacht, afkomstig uit de Randstad;
- 1 focusgroep met respondenten met een lage opleiding (maximaal mbo-niveau 2), gemengd naar leeftijd en geslacht, afkomstig van buiten de Randstad;

- 1 focusgroep met respondenten met een middelbare of hoge opleiding (minimaal mbo 3), gemengd naar leeftijd en geslacht, afkomstig uit de Randstad;
- 1 focusgroep met respondenten met een middelbare of hoge opleiding (minimaal mbo 3), gemengd naar leeftijd en geslacht, afkomstig van buiten de Randstad.

Daarnaast vroegen we om twee focusgroepen met jongeren die ‘streng in de leer’ zijn waar het de islam betreft. Voor de focusgroepen met conservatieve moslims was het van belang de mate van religiositeit vast te stellen bij potentiële respondenten. Religiositeit, de mate waarin iemand religieus is of religieus gedrag vertoont, is geen éénduidig begrip. Het diende daarom geoperationaliseerd te worden. In andere onderzoeken (bijvoorbeeld minderhedenonderzoek van het SCP) worden ook vragen gesteld die ingaan op de mate van religiositeit. Hierbij worden de volgende zaken gemeten:

- Mate van bezoek van godsdienstige bijeenkomsten (moskeebezoek);
- Dragen van een hoofddoek/nikab/boerka of chador (alleen voor vrouwen);
- Mate waarin men vindt dat mensen moeten leven volgens Islamitische regels;
- Mate waarin men halal eet;
- Mate waarin men de Ramadan volgt (hoeveel dagen);
- Aantal malen dat men bidt per dag.

Religiositeit kon deels ook vastgesteld worden door te kijken naar de religieuze stroming die een respondent aanhangt. Ter voorbeeld: van een jongere die zei ‘salafi’ te zijn, konden we naar alle waarschijnlijkheid aannemen dat deze persoon religieuzer was dan een persoon die zichzelf als algemeen Islamitisch bestempelde. Dit diende echter wel gecontroleerd te worden middels (een aantal van) bovenstaande indicatoren. Aanvullend op de vraag hoe vaak iemand de moskee bezoekt, kon ook gevraagd worden welke moskee men bezoekt. Van bepaalde moskeeën is namelijk bekend dat zij een strengere religieus geluid uitdragen dan andere moskeeën. Deze ‘strengere’ moskeeën trekken als gevolg daarvan volgelingen aan die strenger in de leer zijn. Dit geldt bijvoorbeeld voor (volgelingen van) de Al-Fithra moskee in Utrecht, de As-Soennah moskee in Den Haag, de El Tawheed moskee in Amsterdam en de El-Fourkaan moskee in Eindhoven. De relatie tussen moskee en mate van religiositeit van een bezoeker is niet een op een vast te stellen (men kan bijvoorbeeld ook de moskee bezoeken omdat deze nou eenmaal ‘het dichtste bij huis is’) dus ook hier gold dat de mate van religiositeit alsnog diende te worden gecontroleerd middels eerder genoemde indicatoren. In de praktijk is met wervers die bekend zijn in deze kringen afgesproken hoe zij op basis van bovenstaande kenmerken de respondenten zijn gaan werven.

Omdat na afloop van deze reguliere focusgroepen bleek dat de vrouwen wat ondervertegenwoordigd waren en eerder laagopgeleide mannen oververtegenwoordigd, hebben we besloten een extra focusgroep te organiseren met hoogopgeleide vrouwen. Dit om zoveel mogelijk contrast te krijgen aan invalshoeken en achtergronden van deelnemers.

Kenmerken van de respondenten

Iets meer mannen (18) dan vrouwen (14) namen deel aan een groepsgesprek. Kijken we naar het opleidingsniveau van de respondenten, zijn 18 van hen hoogopgeleid – dat wil zeggen dat ze een opleiding op hbo- of wo-niveau volgen of hebben afgerond - , 11 middelbaar opgeleid – dat wil zeggen dat ze een mbo-opleiding volgen of hebben afgerond - en 3 laagopgeleid – dat wil zeggen dat ze met school zijn gestopt voor ze een opleiding op mbo-niveau hebben afgerond.

In deze groep correspondeert het opleidingsniveau van de respondenten niet altijd met het niveau waarop ze werken. Dat komt voor een deel door de levensfase waarin ze zitten: nog bezig of net klaar met een opleiding, met een bijbaan bij een supermarkt, callcenter of als koerier. Daarnaast valt op dat met name een aantal middelbaar en laagopgeleide jonge mannen aangeeft werkloos te zijn (5), arbeidsongeschikt (1), of te werken

onder hun niveau (3). Bovendien laten nog een aantal laagopgeleide mannen ons in het ongewisse over hun diploma's en het al dan niet hebben van werk. Een middelbaar jonge vrouw kwam na de geboorte van haar kinderen niet meer aan het werk, wil een hbo-opleiding gaan volgen en is in afwachting daarvan huisvrouw.

De meerderheid van de respondenten is tussen de 24 en de 28 jaar, zeven zijn 21 of jonger, twee zijn 30 jaar. Een deelneemster aan de focusgroep van zeer conservatieve vrouwen is boven de veertig. Een derde van de respondenten is getrouwd, een aanzienlijk deel van hen heeft jonge kinderen. Opvallend, maar misschien niet verwonderlijk, is dat alle conservatieve vrouwen en de helft van de zeer conservatieve mannen getrouwd zijn.

11 Respondenten komen van buiten de Randstad.

De meeste deelnemers verklaren in de loop van het gesprek moslim te zijn (zie hoofdstuk 8). De mannen in de focusgroep van zeer conservatieve moslims noemen zichzelf *salafi*. De vrouwen in de focusgroep van zeer conservatieve moslims noemen zich uitdrukkelijk geen salafiste: een van hen was vroeger salafistisch maar heeft inmiddels een ander pad gekozen omdat naar haar mening “de salafisten de gedragsregels van het geloof teveel tot doel op zich maken”. De andere aanwezige vrouwen sluiten zich daarbij aan.

De vrouwelijke respondenten (alle focusgroepen samen genomen) dragen – op 3 na – alle hjaab, een hoofddoek die haar, nek, schouders en boezem bedekt en ruim vallende, alles verhullende gewaden, weliswaar in fleurige kleuren en opdrukken. De drie uitzonderingen dragen geen hoofddoek, en verder een spijkerbroek en trui. Geen van de vrouwen draagt een gezichtssluier, al hebben de meeste zeer conservatieve vrouwen wel vriendinnen in hun omgeving die een niqaab dragen. Bij de jonge mannen zien we verschillende kledingstijlen, van het ‘straatuniform’ van zwart leren jak en spijkerbroek tot een net bloesje en pantalon. Een paar van hen hebben een baardje dat zou kunnen wijzen op hun religieuze overtuiging. Bijna alle jonge mannen houden van sportschool, voetbal en gamen (FIFA) en noemen dat ook spontaan bij het voorstelrondje.

Focusgroep met sleutelinformanten

We hebben de focusgroep met sleutelpersonen georganiseerd nadat er al een aantal focusgroepen met jongeren uit de doelgroep had plaatsgevonden. Zo konden eerder opgedane indrukken worden besproken met en eventueel worden geduid door de sleutelpersonen. De focusgroep met sleutelpersonen heeft vanwege de wens om resultaten van de eerdere focusgroepen mee te nemen uiteindelijk ook plaatsgevonden in de Ramadan. Aan de focusgroep met sleutelinformanten namen zes personen deel: waaronder een persoon van een organisatie die het behoud van de Amazigh (Berberse) cultuur propageert, een docent op een ROC, twee ondernemers die activiteiten organiseert specifiek voor onze doelgroep, een jongerenwerker en medewerkers van IMC Weekendschool en Utrecht Leadership Academy.

Twee groepsgesprekken met jongeren op het ROC

Ten behoeve van hoofdstuk 6 zijn twee groepsgesprekken uitgevoerd door de auteurs van dat hoofdstuk op een ROC. Bij nader inzien bleek het aldus verzamelde materiaal goed aan te sluiten bij de data verzameld in de focusgroepen. Daarom is besloten – nadat toestemming is gevraagd bij de respondenten voor deze switch in het doel waarvoor het gesprek met hen zou worden gebruikt – de data toe te voegen aan die uit de focusgroepen. De groepsgesprekken op het ROC werden gehouden met

* jonge vrouwen van de opleiding zorg en welzijn, mbo 2. Dit was een gemengde groep met vrouwen van Turkse, Marokkaanse en autochtoon Nederlandse achtergrond. Leeftijden rond de 18 jaar. Naast de onderzoeker van het SCP waren ook een docente en de coördinator sociale veiligheid aanwezig. Met één uitzondering dragen alle Turks- en Marokkaans-Nederlandse meisjes een hoofddoek; een meisje is salafistisch.

* jonge mannen van de opleiding Sociaal Cultureel Werk (mbo 4). Dit waren allemaal mannen van Marokkaanse herkomst. Leeftijden rond de 20 jaar. Naast de onderzoeker waren ook een docent en de coördinator sociale veiligheid aanwezig.

Verwerking en analyse van het materiaal

Van alle gesprekken werden audio opnamen gemaakt die woordelijk zijn getranscribeerd. De transcripten werden geanonimiseerd. Zowel geluidsbestanden als transcripten werden op een beveiligde manier opgeslagen en overgedragen. De geluidsbestanden op de oorspronkelijke dragers werden na de transcriptie vernietigd.

Alle interviews zijn gecodeerd via een vooraf ontworpen, thematisch gestructureerde codeboom. Om tijdsredenen is slechts heel beperkt open gecodeerd. De analyse werd gedaan in het softwareprogramma AtlasTI.

In het hoofdstuk wordt zowel uit de focusgroepen als uit de groepsgesprekken op het ROC geciteerd. Bij de citaten wordt meer informatie gegeven over de respondent die de uitspraak doet via het volgende systeem: bij de citaten worden de sprekers geïdentificeerd door een lettercode waarbij de eerste letter staat voor hun geslacht – M voor een man of V voor een vrouw – en de tweede letter staat voor hun opleidingsniveau, H voor hoogopgeleid (hbo, wo), M voor middelbaar opgeleid (mbo) en laagopgeleid (mbo-). Wanneer verschillende sprekers worden opgevoerd die op elkaar reageren, krijgen de respondenten ook een nummer mee. De interviewers worden aangeduid als L1 en L2. Wanneer er een sleutelinformant aan het woord is, wordt dat aangeduid met de letters S voor sleutelinformant, Ma voor Marokkaanse herkomst of A voor een autochtone Nederlander, en verder volgens hetzelfde stamien als de overige respondenten. Een code als MM2 staat dus voor een man (van Marokkaanse herkomst), middelbaar opgeleid, als tweede aan het woord. Een code als SMaVH staat voor sleutelinformant, hoogopgeleide vrouw van Marokkaanse herkomst.